

HTD

HADİS TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HADITH STUDIES مجلة بحوث الحديث

Cilt/Volume: VIII Sayı/Number: 1 Yıl/Year: 2010

من رئيس التحرير/ Editörden/Editorial

İbrahim HATİBOĞLU, İhtisas Dergiciğimizizin VIII. Yılına Girerken...

مقالات/ Articles/ Makaleler

Mehmet EFENDİOĞLU, Sahâbe Hukûku ve Ashâba Saygısızlığın Dinî Hükümü/
*The Rights of the Companions and The Religious Ruling About
Disrespectful Attitudes Towards Them*

Mustafa Celil ALTUNTAŞ, Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârihânlık/
Buhârihânlık in Ottoman Scholarship

Ali Mohammad MIRJALILI&Majid DANESHGAR, A Glance on Main Sources of Fiqh al-
hadîth From the Point of view of Feyz Kâshânî's Book *al-Vâfi/Feyzi Kâshânî'nin el-Vâfi'si Nokta-i
Nazarından Fıkhü'l-hadîsin Temel Kaynakları*

Veli ATMACA, Hadislerde Hastalık ve Sağlık Anlamında Kullanılan Genel Kavramlar/
General Concepts of Health and Illness Used in Hadîths

Zişan TURCAN, Hadis Tarihçiliği Bağlamında İbnü'l-Esir'in *Câmi'u'l-Usûl* Mukaddimesi/
*A Case Study on the Introduction of Câmi'u'l-usûl written by Ibn al-Asîr
-In the Context of the Hadîth's History-*

Ayşe Esra ŞAHYAR, Sahâbenin Tâbi'undan Hadis Rivâyeti/
Hadîth Transmission of Companions from Successors

ترجمة/ Translation/ Tercüme

Johann FUCK, Buhârî'nin Hadis Tedvîninin Rivâyet Tarihine Katkıları/
Beitrage zur Uberlieferungsgeschichte von Buhari's Traditionssammlung (Çev. Bekir EZER)

Hadis Tarihçiliği Bağlamında İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-Usûl* Mukaddimesi

Zişan TÜRCAN, Dr.*

"A Case Study on the Introduction of *Câmi'u'l-usûl* written by Ibn al-Asîr -In the Context of the History of Hadîth -"

Abstract: The present article introduces and analyzes the Introduction (Muqaddima) of the book *Câmi'u'l-usûl* written by Ibn al-Asîr, one the famous hadîth scholars in the sixth century of al-Hegira. As is known, some classical hadîth books have an introduction (muqaddima) about hadîth science and history. There are a lot of valuable information and comments on Hadîth and tradition in these works. The Introduction (muqaddima) of *Câmi'u'l-Usûl* is one of these important works as well.

Citation: Zişan Türçan, "Hadis Tarihçiliği Bağlamında İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-usûl* Mukaddimesi" (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VIII/1, 2010, pp. 107-124.

Key word: the Introduction of *Câmi' al-usûl*, Ibn al-Asîr, history of hadîth, hadîth literatures.

I. Giriş

Klâsik dönem hadis eserlerine yazılan mukaddimeler, sadece ilgili eseri tanıtmakla sınırlı kalmayıp, zaman zaman ilgili döneme hatta öncesindeki ilm-i hadîs çalışmalarının seyrine ya da usûl konularına dair de bilgiler sunmaktadır. Bu mukaddimelerden, *Sahîhu Müslim*'in mukaddimesi ve *Fethu'l-bârî*'ye mukaddime olarak yazılmış bulunan *Hedyu's-sârî* gibi kitabın kendisinden bağımsız olarak başlı başına bir başvuru kaynağı olma değeri kazanmış olanları da az değildir.

Klâsik hadis eserlerinde hadis tarihine ilişkin yer alan bilgi ve yorumlar ve bunların verilmiş biçimi, hadisin ve hadis ilminin nasıl algılandığının yanı sıra dolaylı olarak, müellifin kendisini ve eserini nerede konumlandığına da bilgisini verebilmektedir. Buna bağlı olarak müellifin yaşadığı dönemin öncelikleri ve hedeflerine ilişkin ipuçları da tespit edilebilmektedir. Bu çerçeveden

* Diyanet İşleri Başkanlığı, Dinî Yayınlar Dairesi. z.turcan@hotmail.com

bakıldığında İbnü'l-Esîr'in (ö. 606) *Câmi'u'l-usûl*¹ adlı eserinin mukaddimesi bu tür bilgileri sağlamada gerekli niteliklere sahip görünmektedir. Müellif bahse konu mukaddimesinde hadis ilminin gelişimi ve literatürünün oluşumuna ilişkin bilgilerin yanı sıra hadis usûlü meselelerine ayrıca kitapta götüğü gaye ve takip ettiği yönteme temas etmektedir. *Câmi'u'l-usûl*, İbnü'l-Esîr'in de belirttiği gibi Mebâdî, Mekâsîd ve Havâtîm şeklinde üç ana bölümden oluşmaktadır.² Mebâdî bölümü kendi içinde beş baba ayrılmış ve bu babların ilkinde mukaddime ile birlikte dört fasıl yer almaktadır. Bu fasıllarda "Hadis ilminin yayılması, cem ve telifinin başlaması", "İnsanların hadis tasnifinde göttükleri gayelerin farklılığı", "Müteahhirünun sâbikûna uyması", "Kitabın telifinde güdülen amacın ne olduğu" konuları ele alınmaktadır. Mebâdî şeklinde isimlendirilen ilk ana bölümün ikinci babı ise hadis usûlü konularına ayrılmıştır. Çalışmamız, bu ilk ana bölümün mukaddime ile dört fasıldan oluşan ve hadis tarihi ve literatürüne ilişkin bilgiler ihtiva eden kısmını dikkate almaktadır. Kısacası İbnü'l-Esîr'in, hadis literatürü ve tarihi –ki ikisi birbirinden bağımsız değildir- hakkında verdiği bilgileri dikkate alarak değerlendirmelerde bulunacağız.

II. İbnü'l-Esîr'in Hadis İlmine Bakışı

Hadis Hadis ilminin ehemmiyeti, gerekliliği, tanımı, konusu ve amacını belirlemeye yönelik tartışmalar hemen her dönemde yapılmıştır. Esasen bu tartışmaların mahiyeti aynı zamanda hadisin bir disiplin olarak tanımlanması ve algılanması sorununa da işaret etmektedir. Başka bir deyişle hadisi bilimsel bir çalışmanın nesnesi olarak görme ve ilmî çerçeve içerisinde belli sonuçlara ulaşma düşüncesinin oluşturulmasında engeller söz konusudur. Hadise ilginin Hz. Peygamber'in tavsiyeleri doğrultusunda yaşama arzusu çerçevesinde ortaya çıkması ve gelişmesi, onu Kur'an'la birlikte, diğer çalışma alanlarından farklı kılmıştır. Hadisin bu özelliğinden dolayı onu, incelemeye konu olabilecek tarihî bir olgu şeklinde algılamak kolay olmamıştır. Buna bağlı olarak hadis objektif bilimsel bir alan şeklinde ele alınamamıştır. Her ne kadar onun, bir bilimsel alan için zorunlu görülen mevzuu, mebâdî, mesâil ve gayesinin bulunduğu her fırsatta ifade edilmişse de³ o, kişisel yaşantıdan bağımsız bir ça-

¹ Endülüslü âlim Razîn b. Muâviye (ö. 535), İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine Mâlik'in *Muvatta*'ını dâhil ederek oluşturduğu kütüb-i sitte'yi bir araya getirmiş ve eserine de *el-Cem' beyne usûlî's-sitte* adını vermiştir. İbnü'l-Esîr, Razîn'in bu eserindeki, bulunmayan rivâyetler ve düzen anlamındaki eksiklik ve kusurları gidermek ayrıca garîb kelimelerin izahlarını da eklemek amacıyla *Câmi'u'l-usûl*'ünü telif etmiştir. bkz. Mecduddîd Ebû's-Sa'âdât Mübârek b. Muhammed b. Esîr el-Cezerî, *Câmi'u'l-usûl fi ehâdisi'r-Resûl*, nşr. Abdulkâdir el-Arnâvut, Matbaatu'l-melah, 1389/1969, I, ss. 49-56.

² İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, s. 35.

³ Bedruddîn Ebû Muhammed el-Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1421/2001, I, ss. 32-33; Kâtib Çelebî, *Kesfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-fünûn*, I-VI, Beyrut: Dâru ihyâit-turâsî'l-arabî ts., I, s. 6; Muhammed Ali et-Tehânevî,

alışma nesnesi haline getirilmemiştir.⁴ Hadis ilmine dair bu algılamanın İbnü'l-Esîr için de geçerli olduğu söylenebilir. İbnü'l-Esîr, genel olarak şeriat ilimlerinin kıymetine işaret ederek başladığı sözlerine, hadis ilminin hangi sınıfta yer aldığını belirterek devam etmektedir. Bu çerçevede sarf ettiği şu sözlerinden onun dinî yaşantıyı ilgilendiren alanlara yönelik ilmî bakış açısı görülebilir:

“İlimlerin şerefi, ulaştırdıkları şeylerin şerefine göre farklılık arz eder. Kıymetlerinin büyüklüğü kendilerinden elde edilenlerin büyüklüğüne göre ölçülür. Faydası en büyük, verdiği mutluluk en devamlı olan ve insan için en çok ihtiyaç duyulan ilimlerin, en üstün olduğu konusunda basiret sahipleri arasında fikir ayrılığı yoktur. İşte şeriat ilmi de böyledir. O dâr-ı bekâyâ uzanan saadet yoludur. Kim o yola girerse doğru yolu bulur. Ona tutunmayan hüsrana uğrar. Ondan uzaklaşmayan doğruya ulaşır... Şeriat ilimleri farz ve nafîle olmak üzere ikiye ayrılır. Farz olanlar farz-ı ayn ve farz-ı kifâyâ olarak iki kısımdır. Bunların her birinin de kısımları vardır. Kimi usûl, kimi furû', kimi mukaddimât ve kimi de mütemmimâtandır.”⁵

İbnü'l-Esîr ilimlerin tasnifinde, Gazzâlî'de görülen şer'î ve gayr-i şer'î şeklindeki ilimler sınıflamasını esas almaktadır.⁶ Müellif hadis ilmini, farz-ı kifâyâ ilimlerden usûl (ulûm-i asliyye) niteliğinde olanlara dâhil etmektedir. Onun bu alanla ilgili bakışı da tabi olarak genel anlamda şer'î ilimlerle ilgili algulamaları çerçevesindedir. İbnü'l-Esîr hadis ilminin konusu olarak Hz. Peygamber'in hadisleri ile sahâbenin asârını tespit etmektedir. Ona göre kaynağı farklı olan bu iki rivâyet türü, birlikte, hükümlerin ikinci delilini (kaynağı) teşkil eder. Müellifin bu vurgusu, onun hadis alanına sadece hüküm kaynağı olduğu şeklinde baktığını hissettirmektedir.⁷ Kişisel ve toplumsal hayatla iç içe olan hadisi, onun, ilmî bir faaliyetin nesnesi olabilecek kadar zihninde bağımsızlaştırmadığını şu sözleri de göstermektedir:

“Hadis ilmini bilmek şerefli ve üstün bir iştir. Onu ancak, şeriatın emir ve nehiyelerine nefsinin tabi kulanlar, kalbini ve dilini koruyanlar ihata edebilir.”⁸

“Allah bizi ve sizi, bu faydalı ilimde yüksek noktalara ulaştırсын. Bizi ve sizi âli ve nâzil hadislerle amel etmeye muvaffak kulsın”⁹

Müellifin, hadis ilminde ilerlemeyi nefsi terbiye etmeye bağlaması, hadis

Keşşâfu istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm, I-II, tahk: Ali Dahruc, Mektebetu Lübnan nâşirûn, Beyrut, 1996, s. 7; Bunlar ilmin konusunu, prensiplerini, şamil olduğu meseleleri ve gayesini ifade eder.

⁴ Bu durumun sebeplerinin belki de en önemlisi hadise sadece hüküm istinbât edilen bir kaynak olarak bakılmasıdır. Bunun sonucunda hadislerle sahîh-sakîm çerçevesinde ya da amelî-fikhî bir hükmün kaynağı olup olmayacağı şeklinde bakılmaktadır.

⁵ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, s. 36.

⁶ Gazzâlî, ilimleri kaynağı, değeri, gayesi gibi çeşitli açılardan tasnif etmiştir. Bu tasnifler içerisinde en geneli şer'î ilimler ve gayri şer'î ilimler şeklinde yaptığı sınıflandırmadır. Buna göre şer'î ilimler dörde ayrılır: Usûl, furû', mukaddimât ve mütemmimât. bkz. Muhammed b. Muhammed Ebû Hamîd el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ts., I, s. 16.

⁷ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, s. 36.

⁸ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, s. 37.

⁹ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, s. 38.

ilminin istilahlardan olan 'âli ve nâzil hadis' ifadesini dua cümlesinde telâffuz etmesi, ilmî olanla dinî-amelî olan arasında net bir ayırım yapmadığını göstermektedir. İbnü'l-Esîr'de gördüğümüz bu düşüncenin geleneksel hadisçilere hâkim olduğu söylenebilir.¹⁰ Kuşkusuz onların hadisi dinî-amelî yaşantıdan bağımsız, nesnel bir çalışma alanı olarak ele almadıkları yönündeki bir eleştiri anakronik bir yaklaşım olarak görülebilir. Esasen burada eleştiriden ziyade bir tespit yapılmaktadır. Bununla birlikte hadis öğrenmekle onu yaşamak arasında bir ayırımın olmadığı ilk dönemden sonra, hadis ile ilişkiyi yeni biçimlere sokan siyasî, sosyal, kültürel vb. etkenlerin dikkate alınıp alınmadığı, hadis ilmindeki değişim ve dönüşümü ile onu ortaya çıkaran tarihî gelişmeler arasındaki ilişkinin dikkate alınıp alınmadığı önemli bir husustur. Zira hadise ilginin ilk dönemde temelinde bulunan dinî motivasyonun yerini zamanla başka unsurlar almıştır.

Hadis ilmi genellikle Nebî'nin (s.a.) söz, fiil ve ahvâlinin bilindiği bir ilim olarak tarif edilir. Bu tanım onun konusunu da ifade etmektedir. Hadis ilminin gayesi ise iki dünya saadetini elde etmektir.¹¹ İzzuddîn b. Cema'a (ö. 767) "Sened ve metnin durumunu bilmeye yarayan kanunlar ilmi" şeklindeki tanımla biraz daha bilimsel ve metodik bir alana işaret etmiştir. Ona göre hadis ilminin konusu "sened ve metindir", gayesi de "sahîhi, sahîh olmayandan ayırmaktır." Kirmânî'ye (ö. 786) göre hadis ilmi, kendisiyle Resûlullah'ın söz, fiil ve hallerinin bilindiği ilimdir. Konusu, peygamber olması bakımından Resûlullah'ın zatıdır. Gayesi ise iki dünya saadetini kazanmaktır.¹² İbn Hacer'e (ö. 852) göre en uygunu "Râvînin ve mervînin hallerini bilmenin kaideleri" şeklinde yapılacak bir tanımdır.¹³ Sehâvî de (ö. 902) aynı tanımları tekrarlamıştır.¹⁴ Suyûtî (ö. 911) hadis ilmini İbn Cema'a ile aynı kalıpları kullanarak tanımlamaktadır. Buna göre ilm-i hadîs, "Sahih, hasen, zayıf, âli ve nazil olma, tahammül ve eda biçimi, râvîlerin ahvâli ve bunların dışındaki açılardan sened

¹⁰ Meselâ İbnü's-Salâh *Ulûmu'l-hadis*'inde şunları ifade etmektedir: "İlm-i hadis şerefli bir ilimdir. Güzel ahlak ve arzulara uygundur. Hadis ilmi, ahlak ile kötü arzuların denk sayılmasını hoş görmez. O, ahiret ilimlerindedir, dünya ilimlerden değil. Hadis almaya ya da ondan istifade etmeye azmeden kişi öncelikle niyetini ve ihlâsını düzeltmeli, kalbini dünyevî gayelerden ve kirlerinden arındırmalıdır." Ebû Amr Osman b. Abdîrrahmân İbnü's-Salâh (ö. 643), *Ulûmu'l-hadis*, Mektebetü'l-farâbî, 1984, s. 137.

¹¹ Kâtib Çelebî hadis ilminin gayesini ile ilgili ifadeyi Şîrvânî'ye ait *el-Fevâidu'l-hakâniyye*'den alıntılıdığını belirtmektedir. (Mollazade Muhammed Emin b. Sadreddin eş-Şîrvânî (ö. 1036) tarafından mevzûatu'l-ulûm sahasında kaleme alınmış bu eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, s. 1906) Devam eden satırlarda ilm-i hadîsin tanımının Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden daha kapsamlı olduğunu ifade etmektedir. bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, s. 636.

¹² Celaluddîn es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*, tahk: Muhammed Emin b. Abdullâh, Dâru'l-hadis, Kahire, 1425/2004, s. 25.

¹³ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 25.

¹⁴ Şemşuddîn Muhammed b. Abdîrrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs şerhu elfiyeti'l-hadis*, I-III, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Lübnan 1403, I, s. 10.

ve metnin durumunu öğrenmenin kanunlarının yani kaidelerinin bilindiği ilimdir.¹⁵

Hadis ilminin tanımı, konusu ve gayesine ilişkin yapılan değerlendirmeler, ilmî bir disiplin olmanın şartlarını, hadis sahası için de tespit etme çabasını göstermektedir. Meselâ Kirmânî'nin tanımı, sınırları bakımından net olmadığı için eleştirilmiştir.¹⁶ Naklettiğimiz tanımlarda hadis ilminin ne olduğuna ilişkin düşünceler arasında İzzuddîn b. Cema'a'ya ait olanı dikkat çekmektedir. Özellikle hadis ilminin gayesini, "iki dünya saadetini kazanmak" şeklindeki diğer tanımlardan farklı olarak, "sahihi, sahih olmayandan ayırmak" şeklinde daha bilimsel bir amaç tespit etmektedir.

Hadis ilminin tanım ve sınırlarını (mevzu) belirleyen önemli bir nokta 'hadis'in ne olduğudur. İlm-i hadis'in sınırları ya da ilgi alanı, 'hadis'le kastedilen merfû rivâyetler ise farklı, mevku'fu hatta maktû' rivâyetleri de içeriyorsa farklı olacaktır.¹⁷

İbnü'l-Esîr'in hadis ilmine yaklaşımına bu çerçeveden bakıldığında – yukarıda geçtiği üzere- şeriat ilimlerinden farz-ı kifâye hükmünde olanlara dâhil ettiği hadis ilminin konusunu, Hz. Peygamber'in hadisleri ile sahâbenin asârı şeklinde belirlemektedir. İbnü'l-Esîr'in kullandığı "ehâdisu Resûlillah" ve "âsâru ashâbihi" ifadelerinden onun, hadis ve eseri bilinçli olarak ayırdığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, hükümlerin ikinci kaynağını, bu iki rivâyet türünün her ikisinin birlikte teşkil ettiğini söyleyerek daha üst bir hadis kavramına işaret etmektedir. Müellif, hadis ilminin gayesini doğrudan bir tanım şeklinde ifade etmemekle beraber, ilgili cümlelerinden onun, hadis ilminin gayesine ilişkin olarak "iki dünya saadetini elde etmek" şeklindeki tanımları uygun bulduğu anlaşılmaktadır.

III. İbnü'l-Esîr'e Göre Hadisçi Profili

Diğer İslâmî disiplinlerde olduğu gibi, dönemlere göre hadis çalışmalarının yöneldiği öncelikler değişmiş ve ilgi alanında bir genişleme yaşanmıştır. Buna bağlı olarak o sahada çalışanlar için zarurî olan formasyon ve donanım da tarihsel süreç içerisinde farklılık arz etmiştir. Meselâ hadislerin muhafazasının

¹⁵ Suyûtî, *İtmâmu'd-dirâye li krâ'ati'n-nukâye*, tahk: İbrâhîm el-Acûz, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1405/1985, s. 46; M. Emin Özafşar'a göre, bu tanım kalıp olarak mantık, fıkıh usûlü ve kelim ilminin etkilerini taşımaktadır. bkz. M. Emin Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evrilmesi", *İslâmiyât*, Cilt: 6, sayı: 4, Ekim-Aralık, 2003, s. 115.

¹⁶ el-Kâfiyecî Kirmânî'nin bu tanımına, "Hadis ilminin konusu Resûlullah'ın zatı mı? Bu tıbbın konusu olabilir ancak, hadis'in değil" şeklinde nükteli bir eleştiri getirir. Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 25.

¹⁷ Hadisin Hz. Peygamber'e nispet edilen söz, fiil ve takrirlerden ibaret olduğunu düşünenler olduğu gibi, buna sahâbenin hatta tabiinin sözlerini ekleyenler de vardır. Bilgi için bkz. Ahmed b. Ali b. Hacer, *Nüzhetu'n-nazar fi tavdîhi nuhbeti'l-fiker*, Dımeşk, 1421/2000, s. 41. (Ayrıca bkz. Aynı sayfada muhakkik Nureddîn İtr'in dipnotta verdiği bilgiler)

öncelendiği erken dönemde, hadislerin ezberlenmesi ya da isnad bilgisi hadisçinin en temel vasfı iken, özellikle *kütüb-i hamse* sonrası bu vasıf aynı ağırlığını korumamıştır.¹⁸ Bunun yerine usûl addedilen eserleri yeni bir tertip ve düzenle sunan derleme kitaplar ile hadislerin izahına yönelik şerh türü eserler kendini göstermiştir. İbnü'l-Esîr'in yaşadığı VI. asırda artık, hadis ilminin ilgisi ağırlıklı olarak 'hadislerin anlaşılması' alanına kaymaya başlamıştır.¹⁹

İbnü'l-Esîr'in klâsik *muhaddis* ile yeni dönemdeki *hadis tâlibini* farklı düşündüğü anlaşılmaktadır. Hadis tâlibinin öncelikle, hadis ilmi için zarurî olan iki ilme sahip olması gerekir. Bunlar lügat ve i'rab ilmidir. Sözü edilen ilimlerin zaruri oluşunun sebebi, şeriatın Arap dili ile vaz' edilmiş olmasıdır.²⁰ Bunun ardından âlimlerin zikrettiği ve muhaddisler ile fakihlerin izah ettiği, hadis ilminin ahkâmını, mevzularını, kaidelerini ve ıstılahlarını bilmesi gelir. Sayılanlar aynı zamanda hadis ilminin ihtiva ettiği unsurları ifade etmektedir. İbnü'l-Esîr'in ahkâmla kastettiği fikhî hükümler olmayıp, rivâyetin kabul ve reddine ilişkin hükümlerdir.²¹ Fukahânın şerh ettiği husus ise muhtemelen daha sonra geleceği üzere- nâsîh-mensûh, âhâd-mütevatir gibi konulardır.

Müellif ilm-i hadisîn, tâlibinin bilmesi gereken unsurlarını şu şekilde detaylandırmaktadır:

- a) Rical ilmi: Râvîlerin isimleri, nesepleri, yaşam süreleri, vefat tarihleri ile ilgili bilgiler.

¹⁸ Zaten çok geçmeden senedlerin hazfedildiği eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Hadislerin tashihi konusunun da kapandığını düşünenlerin sayısı artmıştır.

¹⁹ bkz. Özafşar, "Hadis İlmünde Alan Evrilmesi", s. 110.

²⁰ Hadisçi için Arap diline vukûfiyetin vaz geçilmez bir nitelik olduğu sonraki dönemlerde daha güçlü vurgulanmıştır. Taşköprüzâde hadis ilmini, *ilmu rivâyeti'l-hadis ve ilmu dirâyeti'l-hadis* şeklinde iki kısma ayırdıktan sonra -ki bu ayrımı İbnü'l-Ekfânî'den almıştır- ikincisini, "Arap dili kaidelerine ve şer'î kriterlere dayanarak, Peygamber'in (s.a.) ahvaline mutabık olarak, hadis metinlerinden anlaşılman mana, murad ve maksattan bahseden ilimdir" şeklinde tanımlar. (Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-ülûm*, I-III, Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1422/2002, II, s. 113) O, bu tanımında Arap dilini bütün kaideleriyle bilmenin hadisçi için vazgeçilmez bir husus olduğunu dolaylı olarak belirtmiş olmaktadır. Aynı de şerhinin hemen girişinde, Hz. Peygamber'in sözlerinin Arapça olduğunu vurgular. Ona göre, hakikat, mecâz, kinâye, sarîh, âmm, hâss, mutlak, mukayyed, mahzûf, muzmar, mantûk, mefhûm, iktizâ, işâret, ibâre, delâlet, tenbîh ve imâ gibi çeşitli yönleriyle Arap kelâmını, bunun yanı sıra Arapçanın, nahivcilerin bütün detaylarıyla belirlediği kuralları ile dilin kullanımına ilişkin kurallarını bilmeyen kimse hadis ilminden uzaktır. Aynı, *Umdetu'l-kârî*, I, s. 33.

²¹ Meselâ İbnü'l-Ekfânî'nin, "Rivâyetin hakikatini, şartlarını, çeşitlerini, ahkâmını, râvîlerin hallerini, merviyâtın sınıflarını... bir ilimdir" şeklinde devam eden dirâyeti'l-hadis tanımını izah eden Suyûtî, burada ahkâmla kastedilenin, rivâyetin kabul ve red hükmü olduğunu belirtir. bkz. *Tedribu'r-râvî*, ss. 24-25. (İbnü'l-Ekfânî'nin kendi eseri *İrşâdu'l-kâsîd ilâ esne'l-makâsîd*ındaki tanımı ile Suyûtî'nin naklettiği tanım arasında ufak farklılıkların olduğu da belirtilmelidir. Krş. Muhammed b. İbrahim b. Sâid el-Ensari, İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdu'l-kâsîd ilâ esne'l-makâsîd*, tahk: Abdulmun'im Muhammed Ömer, Dârü'l-fikr el-arabiyye, Kahire, ts., s. 160.)

- b) Râvîlerin sıfatları ilmi: Râvîlerin rivâyetlerinin kabulünü mümkün kılacak hallerine ilişkin bilgiler.
- c) Hadisin râvîlere isnad edilme biçimini bilme: Râvîlerin hadisleri alış şekilleri ve hadisin tarihlerinin dağılımına ilişkin bilgiler.
- d) Râvîlerin lafızlarını bilme: Râvîlerin işittiklerini aktarabilme durumlarına, bunun yanı sıra derecelerine ilişkin bilgiler.
- e) Hadisin manen rivâyetinin cevazına ilişkin bilgiler: Hadisin bir kısmını ya da ziyade ile rivâyet etme, aslından olmayan bir şeyi ekleme ve ziyadesinde tek kalan (infirâd) sikanın durumu gibi konular.
- f) Müsned ve şartlarını, âli ve nâzil isnad ile ilgili konular.
- g) Münkâtî', mevkuf, mu'dal ve diğer çeşitleriyle mürsel hadislerle ilgili bilgiler. Ayrıca mürselin kabulü ve reddi konusundaki ihtilaflara ilişkin bilgiler.
- h) Cerh-ta'dil ilmi: Cerh ta'dilin caiz olup olmadığı, kaçınılmaz yönü ve cerh edilenlerin tabakalarına ilişkin bilgiler.
- i) Rivâyetlerin temelde sahih ve uydurma şeklinde ayrıldıklarını, ayrıca haberin, garib, hasen ve diğer kısımlara ayrıldığını bilme.
- j) Mütevatir-âhad, nâsîh-mensûh rivâyetleri bilme.
- k) Bunun gibi hadis imamlarının hemfikir olduğu, onların arasında bilinen diğer başka meselelere ilişkin bilgiler.

İbnü'l-Esîr'e göre bu bilgilere sahip kişi, hadis ilminde yetkin demektir. Bu bilgilerden mahrum olduğu oranda derecesi azalır.²² Öte yandan muhaddisin vazifesi, dinlediği hadisleri sadece aynen aktarmaktır. Eğer bunun ötesine geçen bir bilgi ve marifete sahip olursa üstünlük kazanır ve tercih yapma konusunda olgunlaşır. Örneğin mütevatir-âhad, nâsîh -mensûh konuları, hadis ilmiyle ilgili olsa da muhaddisin bunları bilmemesi bir eksiklik değildir. Zira bunları bilmek fakihin görevidir. Çünkü fakihin işi hüküm çıkarmaktır ve bunun için de bahsedilen ilimleri bilmesi gerekir. İbnü'l-Esîr'e göre hadis tâlibi hem muhaddisin bilmesi gerekenleri hem de hüküm istinbâtında bilinmesi zorunlu olan ve dolayısıyla fakihin bilmesi gereken nâsîh-mensûh gibi hususları bilmektedir. Nâsîh-mensûh ilminin, hadis ilimleri içerisinde sayılmakla beraber aslında muhaddisin formasyon ve yetkinliğini aşan bir alan olduğu kabul edilmektedir. Nitekim İbnü'l-Esîr'den iki asır sonraki bir âlim, İbn Haldûn *Mukaddime*'sinde nâsîh-mensûh konusunun hadis ilimlerinin en mühimlerinden ve en zorlarından olduğunu vurgular. Telif edilen rivâyet kitaplarının genellikle dayandığı beş kitabın şartlarından bahsettikten sonra o, "Bu şartlara ve ıstıhlara ilişkin bilgilerin tümü hadis ilmini oluşturur. Bazen nâsîh-mensûh ilmi hadis ilminden ayrı müstakil bir ilim olarak değerlendirilir" demektedir.²³

İbnü'l-Esîr hadis tâlibinin bilmesi gereken hususları sıralarken aynı zaman-

²² İbnü'l-Esîr, *Câmî'u'l-usûl*, I, ss. 37-38.

²³ Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahman b. Muhammed, İbn Haldûn, *Mukaddime*, Matbaatu'ş-Şarkıyye, 1327, s. 492; İbn Haldûn'un bahsettiği beş kitap, Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'leridir.

da hadis ilminin de çerçevesini çizmiş olmaktadır. Buna göre hadis sahası muhaddisin ilgisinin kapsamından daha geniştir. Zira muhaddisin bilmemesinin kendisi için bir eksiklik anlamına gelmediği mütevatir-âhad, nâsîh-mensûh gibi bazı meseleler ona göre hadis ilminin çerçevesine dâhildir. İbnü'l-Esîr şeriat ilimlerinden farz-ı kifâye hükmünde olanlara dâhil ettiği hadis ilminin konusunu, Hz. Peygamber'in hadisleri ile sahâbenin asârı şeklinde belirlemektedir. Ona göre bu iki tür rivâyet, birlikte, hükümlerin ikinci delilini (kaynağı) oluşturmaktadır. Böyle olunca ilm-i hadîs, fikhın ilgilendiği doğal bir sahayı ifade etmektedir. Hâlbuki onun düşüncesinde bu alan, muhaddisin ne girebileceği ne de ilgi duyduğu bir alandır.

İbnü'l-Esîr'in hadis tâlibinin bilmesi gereken hususları sayarken dolaylı olarak işaret ettiği hadis ilminin alanı ile İbnü'l-Ekfânî'nin daha sonradan işaret ettiği *ilmu dirâyeti'l-hadîsin* alanının örtüştüğü görülmektedir. İbnü'l-Ekfânî'nin *ilmu dirâyeti'l-hadîs* tanımını şöyledir:

“Rivâyetin çeşitlerini, râvîlerin şartlarını, ahkâmını, râvîlerin hallerini, merviyâtın sınıflarını ve ilgili meseleleri konu eden, bunun yanı sıra, manalarının çıkarıldığı (istihrâc) bir ilimdir. Bu ilim, tefsir ilminde olduğu gibi lûgat, nahiv, sarf, ma'ânî, beyân, bedî' ve usûl ilimlerine ihtiyaç duyar. Buna ek olarak, nakilcilerin tarihinin belirlenmesi ve derinlemesine bir tetkike ihtiyaç duyulduğunda kelâma başvurulması da gereklidir.”²⁴

İbnü'l-Ekfânî'nin tanımında öne çıkan noktalar hadis ricâli, senedi, türleri ve ondan çıkarılabilecek mana ve hükümler şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca mana ve hükümlerin çıkarılabılmesinde Arap diline ait kuralların bilinmesine de özel bir vurgu yapıldığı görülmektedir. İbnü'l-Ekfânî'nin tanımında, İbnü'l-Esîr'in, hadis tâlibinin ilgi alanını tespiti ilişkin değerlendirmelerindeki hususları öne çıkardığı dikkat çekmektedir. İbnü'l-Ekfânî'nin, sahâbenin asârını dışarıda tuttuğu dikkate alınmazsa, "Peygamber'in (s.a.) söz ve fiillerinin muttasıl bir sema ile naklini, zabtını ve tespitini konu eden ilim"²⁵ şeklinde belirlediği *ilmu rivâyeti'l-hadîsin* sahası da, İbnü'l-Esîr'in, muhaddisin vazifesi olarak tespit ettiği alana denk düşmektedir.

İbnü'l-Esîr, hadis tâlibinin niteliklerine işaret ederken aynı zamanda hadis ilminin alanının neleri kapsadığını da tarif etmiş olmaktadır. Yeni dönemdeki hadis tâlibi, vazifesi hadisi hıfz edip nakletmekten ibaret olan önceki dönemlerdeki muhaddisten farklı olarak, hadisın anlamı ve barındırdığı fikhî hüküm-

²⁴ İbnü'l-Ekfânî, *İrşâd*, s. 160; Suyûtî İbnü'l-Ekfânî'nin -elimizdeki nüshaya göre bazı farklılıklarla naklettiği- bu tanımında geçen öğeleri tek tek izah etmektedir. Buna göre rivâyetin hakikati, sünnet ve benzerlerinin nakli, tahdîs ve ihbar gibi yöntemlerle rivâyet edene isnad edilmesidir. Şartları, râvînin rivâyeti semâ', arz, icâze gibi tahammul yollarından hangisiyle aldığı meselesidir. Envai yani çeşitleri, ittisal ve inkâtâ' vb. bakımından durumunun bilinmesini, ahkâmı ise, rivâyetin kabul ve red hükmünü, râvîlerin halleri de adalet ve cerh yönünden tanımalarını ifade etmektedir. Merviyâtın sınıflarına gelince, bu da musannefler, musnedler, mu'cemler, cüzler vs. telif türlerini ifade etmektedir. bkz. Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 24-25.

²⁵ İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdu'l-kâsîd*, s. 155.

leri istinbât etme işi ile de ilgilenmektedir. Aslında İbnü'l-Esîr geleneksel muhaddis tipinin kendi döneminde olmaması gerektiğini düşünmemektedir. O, hadisin genişleyen alanına dikkat çekip, bu sahayı kuşatacak kimseler için zorunlu olan formasyona işaret etmektedir. İbnü'l-Esîr, mukaddimede faydalandığı, hadis rivâyetini konu edinmeyen, farklı alanlara ait çeşitli eserleri sıraladıktan sonra onların her birinden hadis ilmini öğrenmek isteyenlere gerekli uygun iktibaslar yaptığını belirtmektedir. Ardından hadis tâlibinin 'rivâyet'le sınırlı bir ilgi ve bilgi alanının olamayacağını, "Dirâyet'in üstünlüğünü kabul etmeyip de, sırf 'rivâyet'le yetinenlerin dışındaki hadis taliplerinin bunları bilmemesi uygun değildir"²⁶ şeklinde ifade etmektedir. Onun geleneksel muhaddisin vazifesi ile yeni dönem hadis tâlibi için zorunlu olan bilgiler bağlamında dolaylı olarak işaret ettiği hadis ilminin farklı sahaları, İbnü'l-Ekfânî'de daha net bir sınıflama olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷ Bu durum, İbnü'l-Esîr'in bahse konu yaklaşımının kalıcı bir etki yapması anlamında önemini göstermektedir.

IV. İbnü'l-Esîr'in Hadis Tarihine Bakışı

İbnü'l-Esîr, 'Hadis İlminin Yayılması, Cem ve Telifinin Başlaması' başlığı altında, hadis ilminin farz-ı kifâye olan şer'î ilimlerden olduğunu yeniden hatırlattıktan sonra, hadise ilginin, dini öğrenme ve muhafaza etme hassasiyetiyle başlayıp geliştiğini belirtmektedir. Hadise duyulan bu muhabbet kişinin iç dünyasını olgunlaştırdığı gibi toplumda itibar kazanmasını da temin etmekteydi.²⁸ Sonradan gerçekleştirilen hadis yolculuklarındaki (er-rıhle fi talebi'l-ilm) temel motivasyon da hadise duyulan bu iştiyaktı. Hadisle meşguliyetin temel saiki olarak belirlediği bu dinî duygular, İbnü'l-Esîr'e göre, üçüncü asrın sonlarına kadar getirdiği hadis tarihindeki sürece de bütünüyle hâkimdir. Onun anlatımında, bu zaman zarfında hadis ilmine ilişkin çalışmaların sanki tamamen dini koruma ve aktarma güdüsüyle gelişmiş olduğu izlenimi edinilmektedir. O, hadis sahasındaki gelişmeleri, sosyal, siyasi ve kültürel şartları dikkate almadan, hadis edebiyatında yeni alanlar açan, literatürün çeşitlenmesine sebep olan pek çok dâhilî ve haricî etkenlerden soyutlayarak sunmaktadır. Meselâ hadis kitâbetinin ortaya çıkışını, fetihler neticesinde ülkenin genişlemesi, sahâbenin farklı bölgelere dağılması, sahâbenin çoğunun vefat etmesi ve zabtın azalması gibi en azından dış etkenlerden bahsetmektedir. Ancak, hadisin sahâbe döneminde şifahi karakterde oluşunu, hadislerin hıfz ve zabtı konusunda hafızaya olan güven ve yazıya olan güvensizlikle açıklamakta ama ne

²⁶ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-üşûl*, I, 69.

²⁷ İbnü'l-Esîr'de dolaylı ifadesini bulan *ilm-i hadis*'in iki farklı alanı, İbnü'l-Ekfânî'de *ilmu rivâyet* ve *ilmu dirâyet* şeklinde belirgin bir sınıflama formuna kavuşmuştur. Taşköprüzâde'de ise bu iki ilim, senede ilişkin unsurlar ile anlama ilişkin unsurların tamamen ayrıldığı farklı tanımlara sahip olmuştur. Krş. Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, s. 113.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-üşûl*, I, s. 39

yazıyla ilgili bu güven probleminin kaynaklarına ne de diğer kaygılara işaret etmektedir.²⁹

İbnü'l-Esîr kitâbet ve tedvîn faaliyetinin Abdülmelik b. Cüreyc ve Mâlik b. Enes ve muasırları olan imamların dönemine kadar sürdüğünü belirtmektedir. Onun tedvîn, cem', tebvîb ve tasnîfi, farklı evreleri ve faaliyetleri ifade eden tabirler şeklinde kullanmaması dikkat çeken önemli bir husustur.³⁰ Meselâ "âlimler hadisleri tedvîn etmeye ve yazıyla kaydetmeye ihtiyaç duydular" ifadesi, tedvîn ve kitâbeti eş zamanlı hatta aynı mahiyetteki faaliyetler olarak sunmaktadır. Onun şu ifadeleri bahse konu tabirleri kullanırken aralarında herhangi bir ayırım gözetmediğini açıkça ortaya koymaktadır:

...Abdülmelik b. Cüreyc, Mâlik b. Enes ve onların çağdaşı olan imamlar... hadis tedvîn ettiler. Hatta İslâm'da tasnif edilen ilk kitabın İbn Cüreyc'in kitabı olduğu söylenir. İlk musannef eserin Mâlik'in *Muvatta'* olduğunu söyleyenler de vardır. Bir görüşe göre de Basra da hadisleri ilk tasnif eden ve bablandıran (tebvîb) kişi Rabî' b. Sabîh'tir. Sonra hadisin cem'i, tedvîni ve yazımı yaygınlaştı, iki İmam'ın, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî ve Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbüri'nin zamanına kadar çoğalarak ve faydası artarak geldi. Bu iki imam da kitaplarını tedvîn ettiler...³¹

Çok geç dönemde hadis ilminin gelişiminde farklı safhaları ifade etmek üzere standartlaşan bu isimlendirmeler, İbnü'l-Esîr'in kullanımında aynı anlama gelen ve birbirinin yerine geçen kelimelerden mi ibarettir. Yoksa o, farklı ürünleri ortaya çıkaran ilmî faaliyetlerin hepsini, birbirinden ayıramaz karmaşık süreçler olarak mı görmektedir?

İbnü'l-Esîr'in, literatür üzerinden de olsa gelişen ve devam eden bir süreci tarif ettiği ortadadır. Bu süreçte öne çıkan ilmî faaliyetlere de işaret etmektedir. İbnü'l-Esîr'in anlatımında, her ne kadar hadis ilminin farklı evrelerini niteleyen terimler ortaya çıkmamış olsa da, bu farklı evrelere ilişkin kavramların oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla onun, hadis ilminde, -arasını kesin çizgilerle ayırma imkânı bulunmayan- evrelere karakterini veren farklı ilgi ve meşguliyetlerin sırasını takip ettiği söylenmelidir. Müellif hadislerin hıfzına işaret etmekte, ardından yazıya geçirilmesi ve eserlerin çeşitlenmesi üzerinde dönemsel olarak durmaktadır. Hadislerin hıfzını sahâbe dönemi ile sınırlamakta, yazıya geçirilmelerini bu dönemle birlikte başlatıp, Mâlik ve İbn Cüreyc'in dönemlerine kadar sürdürmektedir. Buna göre İbnü'l-Esîr kitâbet faaliyetinin tamamlanmasıyla ilgili olarak, hicrî birinci asrın ortalarına yakın bir tarih

²⁹ Oysa kendisinden önce ve sonra bu meseleye temas eden eserler başka sâiklerden de bahsederler. (bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, tahk. Yusuf el-İş, II. Baskı, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye 1974, 93-94; İbn Hacer, *Hedyu's-sâri*, Beyrut 1379, 6

³⁰ Tedvîn, tebvîb, tasnif gibi tabirler klâsik hadis tarihinde uzunca bir süre birbirleri yerine karışık olarak kullanılmıştır. Bunların farklı evreleri ifade eden tabirler haline gelme sürecini başka bir makalemizde ele alacağımızı belirtmek isteriz.

³¹ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, 41.

vermektedir.³² Bahse konu âlimlerin dönemi, tasnîf (tedvîn, cem', telif) hareketinin başlayıp yoğunlaştığı bir safhayı ifade etmektedir. Tasnîf faaliyeti İbnü'l-Esîr'e göre Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri ile en olgun örneklerini vermiştir. Bu iki eser, kendilerinden sonra tasnîf hareketinin düşüşe geçtiği zirve eserlerdir.³³ Müellif, sözü edilen iki hadis kitabıyla aynı dönemde kaleme alınan diğer önemli eserler olarak Tirmizî, Ebû Dâvûd ve en-Nesâî'nin kitaplarına işaret etmektedir. Henüz o dönemde *Kütüb-i sitte*'den sayılmasına ilişkin yaygın bir kanaat oluşmamasından dolayı İbn Mâce'nin eserini anmamaktadır.³⁴

Buhârî ve Müslim'in, eserlerine 'sahîh' ismini veren ilk kişiler olduğunu belirten İbnü'l-Esîr, onların bu iddialarında haklı olduklarını ifade etmekte olup, doğuda ve batıda onlara gösterilen teveccühün de buna delâlet ettiği kanısındadır. Üçüncü asrı hadis ilminde, önceki asırların bir hülâsası şeklinde nitelendiren müellif, bu asırdan sonra hadis tasnîfine ilginin azaldığını belirtmektedir. Ona göre tasnîf faaliyeti bu dönemde doyuma ulaşmış ve bundan sonra gerilemeye başlamıştır. Bu durum, Allah'ın bir sünnetidir ve onun sünnetinde bir değişme olamaz. İbnü'l-Esîr'in dikkat çekici cümleleri şöyledir:

"Sanki bu ilmin ulaşacağı son nokta Buhârî, Müslim ve dönemlerindeki diğer hadis âlimleri idi. Onlardan sonra zamanımıza kadar süren bir düşüş söz konusudur. Bu düşüş artarak devam etti ve tasnîf işine istek iyice azaldı. Bu durum Allah'ın yaratışındaki sünnetidir. Onun sünnetinde bir değişme bulamazsın."³⁵

Müellif, hadis ilminin gelişim sürecini, varlıkta doğal bir süreç olarak görülen doğma, büyüme ve gerileme şeklindeki yasa çerçevesinde yorumlamaktadır. Onun bu yorumu kendine özgü bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Daha sonra İbn Haldûn'un "sünnetullah fi halkıhı" veya "âdetullah"ı tespit etme çabası olan toplum metafiziğinin³⁶ temelinde benzer bir düşüncenin yer alması, İbnü'l-Esîr'in bu yorumunu daha da dikkat çekici kılmaktadır. Örneğin, Kâtib Çelebî *Keşfu'z-zunûn*'unda, ilm-i hadisi tanıttığı ve tarihçesinden söz ettiği bir bölüme yer vermiştir. Yüzde yetmişini İbnü'l-Esîr'in, ele aldığımız bu mukaddimesini naklederek oluşturduğu halde Kâtib Çelebî'de bu tarz bir değerlendirme bulunmamaktadır. Hatta bu bölümleri İbnü'l-Esîr'in ağzından naklettiği

³² Muhammed Yusuf Guraya, *Muvatta*'ın derleniş tarihine ilişkin farklı görüşleri tartışmakta ve bu tarihin 147 veya 152 olduğuna kanaat getirmektedir (a.mlf., *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım*, çev. M. Emin Özafşar, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, 21-25.

³³ İbnü'l-Esîr, *Câmî'u'l-usûl*, I, s. 41.

³⁴ İbn Mâce'nin *Sünen*'ini ilk olarak, *Muvatta*'ın yerine *Kütüb-i mitte* arasına dâhil edenin Ebû'l-Fadl b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507) olduğu nakledilir. Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 76. Muhammed b. İsmâil el-Emîr el-Huseynî es-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr li ma'âni tenkihu'l-anzâr*, I-II, nşr. M. Muhyiddin, Abduhamîd, Mektebetu's-selefiyye, Medine ts., I, s. 55; ancak bu görüşün yaygınlaşması biraz zaman almıştır. Meselâ Razî'nin b. Muaviye'ye (ö. 535) *el-Cem' beyne usûli's-sitte* adlı eserinde, altıncı kitap olarak İbn Mâce'nin yerine *Muvatta*'a yer vermiştir. Bu eserin eksiklerini gidermeyi amaçlayan İbnü'l-Esîr, mukaddimesini ele aldığımız *Câmî'u'l-usûl*'de Razî'nin bu tercihi riayet etmiştir.

³⁵ İbnü'l-Esîr, *Câmî'u'l-usûl*, I, s. 43.

³⁶ Tahsin Görgün, "İbn Haldûn", *DİA*, XIX, s. 544.

halde, bahsedilen cümleleri atlamaktadır.³⁷ İbnü'l-Esîr'in hadis tasnif sürecine ilişkin yorumu, hadis ilmini tarihinden bağımsız bir şekilde ele alan genel yaklaşımıyla uygunluk içerisinde.

V. İbnü'l-Esîr'in Hadis Literatürünün Gelişimine İlişkin Yaklaşımı

İbnü'l-Esîr, ilk üç-dört asırla sınırladığı hadis ilmindeki gelişmeleri ağırlıklı olarak ortaya çıkan literatürün çeşitlenmesi üzerinden tarif etmektedir. Hadis literatürünün doğması, çeşitlenmesi ve gelişmesi konularını da iç ve dış etkenlerden bağımsız bir şekilde ele almaktadır. Kitapların tasnifindeki çeşitlilik ona göre, insanların değişik gayeler gütmeleri ve ilgilerinin farklılığına bağlı olarak ortaya çıkmıştır:

"Bazıları ilgilerini mutlak olarak hadis tedvinine teksif etmişlerdir. Onların gayesi hadislerin lafızlarını muhafaza etmek ve onlardan hüküm istinbatını mümkün kılmaktır. Bu tarzın öncüleri Ubeydullâh b. Mûsâ el-Absî ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve o dönemin bazı hadis imamlarıdır. Onların ardından ikinci olarak Ahmed b. Hanbel ve bu tasnif tarzını deneyen takipçileri gelmektedir."³⁸

İsmi telâffuz etmeden Müsned tarzına işaret eden müellif bu sistem hakkında da kısaca bilgi vermektedir. Buna göre hadisler râvîlerinin müsnedleri içinde serdedilmektedir. Örneğin Ebû Bekr'den nakledilen bütün rivâyetler bir arada nakledilir. Ardından teker teker her sahâbenin rivâyetleri aynı düzen içerisinde sevk edilir.³⁹

İbnü'l-Esîr'in işaret ettiği diğer tasnif sisteminde hadisleri, onlara delâlet edecek mahalde sevk etmek esastır. Her hadis mana olarak ilişkili olduğu bir babın altında yer almaktadır. Meselâ bir hadis namazla ilgili bir anlam içeriyorsa, 'babu's-salât'da rivâyet edilir. Zekâtla ilgili ise 'babu'z-zekat'da nakledilir. Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*ı böyle bir sisteme sahiptir. Ne var ki, onda hadislerin az oluşuna bağlı olarak babların sayısı da azdır. Ancak müellif *Muvatta'*ı sonrakilerin örnek aldığı da eklemektedir. Ona göre konu merkezli tasnif sistemi Buhârî ve Müslim'in zamanına kadar geldiğinde hadisler çoğalmış ve buna bağlı olarak bab ve bölümler de çoğalmıştır. Yine sonrakilerden bu iki eserin sistemini takip edenler olmuştur.

İbnü'l-Esîr'e göre konu esaslı (alâ'l-ebvâb) bu tasnif sistemi bazı yönlerden râvî esaslı (alâ'r-ricâl) sisteme göre daha elverişlidir. Bir defa, hadisi araştıran, râvîsini bilmeseyse bile hadisi manasına göre tanır ve bulur. Zaten onun râvîsini bilmeye ihtiyacı yoktur. Eğer namazla ilgili bir hadis ararsa onu râvîsini bilmeseyse de 'Kitâbu's-salât'ta bulur. Bablara göre yapılan tasnifin diğer bir avantajı da, hadisi araştıranların onun hükmü üzerinde yeniden düşünme ve kafa yorma zahmetine katlanmalarına gerek olmadığıdır. Zira namaz babında geçen bir

³⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, s. 637.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, s. 44.

³⁹ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, s. 44.

hadisin, namazın ahkâmına dair delillerden biri olduğu hemen bilinecektir. Onun üzerinde yeniden hüküm çıkartmak için düşünmeye gerek yoktur.

İbnü'l-Esîr, bablardaki detaylı gelişimi de hadislerin çoğalmasına bağlamak-tadır. Hadislerin çoğalmasından kastı, farklı konularda hadislerin sevk edilmesi olmalıdır. Ancak Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin Musannefleri gibi Buhârî ve Müslim'den daha fazla hadis barındıran eserler yok değildir. Dolayısıyla müellifin gerekçesi çok da geçerli görünmemektedir. Esasen tasnîfteki detay-lanmayı, ortaya çıkan problemlere cevap verme ya da tartışmalara katılma eği-limi ile izah etmek daha isabetli olabilir. Kısacası ehl-i re'y –ehl-i hadîs arasın-daki gerilimin etkilerini dikkate almadan gerek tasnîf sistemindeki gerekse ge-nel olarak hadis edebiyatındaki değişimi izah etmek zordur.⁴⁰

İbnü'l-Esîr aynı şekilde Müsnedlerin ortaya çıkış nedenlerine de işaret et-memektedir. Hadisleri öncelikle toplayıp muhafaza etmeyi ve hüküm istinbâtı için adeta onları depolamayı amaçlayan bu tasnîf tarzının, ilk dönemdeki faali-yetleri –amaç tam olarak örtüşmese de netice olarak- tekrarlamak anlamını taşıdığı hususu üzerinde de durmamaktadır. Oysa İbnü'l-Esîr takyîd/tedvîn, tasnîf şeklinde bir gelişim/dönüşüm çizgisini tasvir etmektedir. Hadis ilminin gelişim sürecini edebiyatın kendi iç gelişimini esas alarak tarif ettiği de tam olarak söylenemez. O, farklı edebî türlerin ortaya çıkışını, sadece insanların gayelerinin farklılığına bağlamaktadır. “Gayelerin farklılığı, tasnîflerin farklılı-ğına sevk etmiştir”⁴¹ şeklindeki cümlesi, bu düşüncesinin net bir ifadesidir.

İbnü'l-Esîr farklı gayeler güden ve buna bağlı olarak farklı türde eserler ve-ren müelliflere de işaret etmektedir. Bunlara arasında Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224) ve İbn Kuteybe'nin (ö. 276) yaptığı gibi kimileri lügavî lafızları ve müşkil manaları içeren hadisleri tahrîc etmek istemiş ve bu bakımdan kita-bında hadisin sadece metnini, garîb kelimelerinin şerhini, i'rabını ve manasını zikretmiş, ancak hadisten çıkan hükümlere işaret etmemiştir. Hattâbî'nin (ö. 388) *Me'alimü's-sünen* ve *A'lâmü's-sünen*'de uyguladığı gibi bazıları bu bilgile-rin yanı sıra hükümleri ve fukahânın görüşlerini de eklemiştir.⁴² Kimileri Begavî'nin (ö. 516) *el-Mesâbih*'inde yaptığı gibi terğîb ve terhîb ile şer'î ahkâm içeren hadisleri tahrîc etmiş ve bu hadislerin sadece metinlerini zikretmiştir.⁴³

⁴⁰ Meselâ Buhârî'nin bu tartışmalarda taraf olmuş ve *Sahih*'inde Ehl-i Re'y'e reddiye niteliğinde bablar tanzim etmiştir. bkz. Abdulmecîd Mahmud, *el-İtticâhâdu'l-fikhiyye inde ashabi'l-hadis fi'l-karni's-sâlisil-hicrî*, Kahire, 1399/1979, ss. 577 vd.; Abdülmeccid Mahmud, İbn Ebî Şeybe'nin özel olarak Ebû Hanîfe'ye yönelik tenkitlerine de örnekler vermiştir. bkz. Aynı eser, ss. 565-576. Ayrıca gerek i'tikâdî gerekse fikhî meselelere ilişkin Buhârî'nin muhaliflerine ce-vap mahiyetinde yer verdiği babalarını görmek için bkz. Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, ss. 346 vd.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, s. 47; *فاختلاف الأغراض هو الداعي الى اختلاف التصانيف*

⁴² Hattâbî'nin bu şerhlerini, garîbu'l-hadislerle fukahânın görüşlerini ekleyen eserler olarak sun-ması dikkat çekicidir.

⁴³ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, s. 46.

İbnü'l-Esîr Hadis ilminin geçirdiği ilk üç-dört asırlık süreci ortaya çıkan literatür üzerinden anlattığı görülmektedir. Hadis alanında kaleme alınan eserlerin çeşitli yapısal özellikler taşımasını, insanların farklı gayeler gütmeleri ile izah etmekte, ne siyasî, sosyal ve kültürel, ne de hadis edebiyatının iç dinamiklerine atıfta bulunmaktadır.

VI. İbnü'l-Esîr'in Hadis İlmindeki Yönelimleri Dönemsel Olarak Okuması

İbnü'l-Esîr'in tasnif sistemleri ile ilgili yaklaşımında, tasnif döneminin Buhârî ve Müslim ile birlikte kemale erdiği düşüncesini görüyoruz. Hatta sadece tasnif faaliyeti olarak değil, bir hadisin ilişkilendirilebileceği hükümlerin tespiti anlamında da son noktanın konulduğu iddiasındadır. O, hadislerin tashihi işleminin de tamamlandığı görüşündedir. *Câmi'u'l-usûl*'de senedleri hazırladığını gerekçelendirirken sarf ettiği şu sözler bu düşüncesini net olarak ortaya koymaktadır:

“Öncekilerin yaptığı gibi isnadları hafız ederek işe başladım. Onların bu hareketinde bizim için güzel bir örnek vardır. Çünkü isnadların zikredilmesi öncelikle hadislerin ispatı ve tashihi için gereklidir. Bu ise öncekilerin vazifesi idi. Biz bu birikimle iktifa ederiz. Onların tamamladığı bir işi tekrar etmeye gerek yoktur.”⁴⁴

İbnü'l-Esîr'in sahip olduğu bu görüş aslında uzunca bir süre öncesinden, tasnifin ulaştığı olgunluk dönemi olan üçüncü asırdan sonra dillendirilmiştir. Dördüncü asrın sonlarında Hattâbî gibi, hadislerin sahihini sakîminden ayırma devrinin sona erdiğini artık dikkatlerin onları anlama ve izah etmeye yoğunlaştırılması gerektiğini düşününler görülmeye başlanmıştır.⁴⁵ Hadislerin tashihi sürecinin devam edip etmediği orta dönemlerde meşhur bir tartışma konusu hâline gelmiştir. Bu mesele artık ilginin yeni alanlara teksif edilerek, eskileri tekrarlamamak gerektiği noktasından, hadis tashihi için sonrakilere için mümkün ya da caiz olup olmadığı tartışmasına kaymıştır. İbnü'l-Esîr'in neredeyse çağdaşı sayılabilecek bir âlim, İbnü's-Salâh (ö. 643), hadislerin sıhhatinin belirlenmesi konusunda öncekilerin kararlarının bağlayıcı olduğunu düşünmektedir:

“Hadis cüzlerinde ya da başka bir yerde rastladığımız isnadı sahih bir hadis, eğer Sahîhayn'ın herhangi birinde mevcut değilse ya da meşhur muteber imamların musannefâtında onun sıhhatiyle ilgili herhangi bir hüküm yoksa onun sahih olduğu hükmünü vermeye cesaret edemeyiz.”⁴⁶

İbnü's-Salâh'ın bu görüşüne öğrencisi Nevevî (ö. 676) itiraz etmiş ve “Bana öyle geliyor ki, sonrakilere de buna gücü yeten ve ilmi yeterli olanın hadislerle-

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, I, s. 53.

⁴⁵ bkz. Hattâbî, *Garibu'l-hadis*, tahk: Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî, Dârü'l-fikr, Dimeşk 1982-1983, I, ss. 47-50.

⁴⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 10; Muhammed b. İsmâil el-Emîr el-Hüseynî es-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr li ma'âni tenkihu'l-anzâr*, I-II, tahk: M. Muhyiddin, Abduhamid) Mektebetu's-selefiyye, Medine ts., I, s. 68.

rin sıhhatine hükmetmesi caizdir” demiştir.⁴⁷ İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sine yazdığı şerhte, Nevevî'nin bu görüşüne işaret eden İrâkî de “hadislerin tashihi meselesi ehl-i hadisin işidir. İbnü's-Salâh'ın döneminde ve sonrasında pek çok kişi hadislerin sıhhati konusunda hüküm vermiştir” diyerek Nevevî ile aynı düşünceyi paylaşmıştır.⁴⁸ İbn Kesîr ve İbn Hacer gibi âlimler de İbnü's-Salâh'ın aksine görüş beyan etmişlerdir.⁴⁹ Ancak İbnü's-Salâh'la aynı düşüncede olan âlimler de vardır. İbn Haldûn hadislerin tashihi döneminin kapandığı görüşünü dile getirmektedir⁵⁰

İbnü'l-Esîr hadis tarihini 'Sabikûn' ve 'müteahhirûn' hadisçilerin dönemleri olarak ayırmaktadır.⁵¹ Ona göre sabikûn dönemi üçüncü asırda tasnif faaliyetinin doyuma ulaşması ile birlikte sona ermiştir. Bu ilk döneme, hadislerin ispatı, yalan ve yanlışın arındırılması ve bunun gereği olarak ricalinin durumunu araştırma gibi hadislerin muhafazasına yönelik çabalar hâkimdi. Öyle ki hadislerin muhafaza etme işi, hadisle ilgili faaliyetin neredeyse bütünü kapsıyordu. Hal böyle olunca ilk dönem hadisçileri eserlerini mükemmel tertiple ve en uygun yöntemle telif edemediler. Müteahhirûn hadisçiler onların eserlerini uygun konularda toplamak, yeni bir tertip kazandırmak, var olan tertibi güzelleştirmek, ihtisar etmek ya da hüküm çıkarmak ve garîb kelimelerini şerh etmek şeklinde bir yol takip ederek, onlara yeni biçimler kazandırmışlar ve onlardan alınacak verimi artırmışlardır. İbnü'l-Esîr geç dönemdeki bu çalışmaların temel hedefinin, ilk dönemde yazılan bu eserlerden istifadeyi artırmak olduğunu düşünmektedir. Öncekilerin kitaplarını ihtisar ederek bir araya getirenlere örnek olarak Ebû Mes'ûd İbrâhîm b. Muhammed b. Ubeyd ed-Dımaşkî (ö. 401) ile Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Burkânî'yi (ö. 425) ve onları örnek alan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî'yi (ö. 488) zikretmektedir. Bu üç âlimin de Buhârî ve Müslim'in kitaplarını mevcut bab düzeninde değil, sahâbe râvîlerini esas alarak tasnif ettiklerini belirtmektedir. Onları, daha kapsamlı bir çalışma ortaya koyan Ebû'l-Hasen Razîn b. Muâviye takip etmiştir. Buhârî, Müslim, Mâlik, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin eserlerini bir araya toplayan Razîn, kitabında senedleri hafzedip, babları esas almıştır. İbnü'l-Esîr, işaret ettiği bu eserlerin, şerh ve tefsire yer vermeksizin sadece hadis metinleri-

⁴⁷ Bedruddîn Ebû Abdillâh ez-Zerkeşî, *en-Nüket alâ mukaddimeti İbni's-Salâh*, Edvâu's-selef, nşr. Zeynu'l-Âbidîn b. Muhammed, I-III, Riyad, 1419/1998, I, s. 158.

⁴⁸ Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyin el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh şerhi mukaddimeti İbni's-Salâh*, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetu's-selefiyye, Medine, 1389/1969, s. 23.

⁴⁹ Nureddîn İtr, *Menhecû'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-fîkr, Dımeşk, 1418/1997, I, s. 281.

⁵⁰ İbn Haldûn bu görüşünü şöyle ifade etmektedir: “Bil ki, hadisler sahih, daif, illetli ve diğer başka vasıflarda olmaları bakımından konularına göre derecelendirilmişlerdir. Hadis ilminin imam ve ileri gelen âlimleri hadislerin bu durumlarını belirlemiş ve tanıtmışlardır. Daha önce sahih olduğu belirlenmiş hadislerin yeniden sıhhatini belirleme yolu kalmamıştır. İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 495.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Câmî'u'l-usûl*, I, s. 46.

ni zikrettiklerini vurgulamaktadır.

Esasen üçüncü asır musannefâtını özellikle de Buhârî ve Müslim'in eserlerini tasnîfin kemal noktası olarak takdim ettikten sonra, İbnü'l-Esîr'in, sözü edilen önceki eserlere yeni ve daha güzel bir biçim verildiği şeklinde bir düşüncüyü dile getirmesi çelişki gibi görünebilir. Ancak onun bu değerlendirmesini, zamanla değişen anlayış ve beklentilere paralel olarak bu eserlerden alınacak verimi artırma yöntemlerine bir işaret olarak anlamak uygundur. Üzerinde durulması gereken nokta, müellifin örnek olarak zikrettiği ilk üç eserin, konu esaslı olarak tasnîf edilmiş eserleri, ricali esas alan bir tasnîfe sokmuş olmalarıdır. İbnü'l-Esîr'in, bu eserlerin, bir araya getirdikleri eserleri daha güzel ve verimli bir tertiple sunduklarını söylemesi, konu esaslı tasnîflerin daha elverişli ve ileri oldukları şeklindeki nitelermelerine uygun düşmemektedir.

İbnü'l-Esîr'in müteahhirün dönemin ürünlerine örnek olarak özellikle bu eserleri vermesinin sebebi, *Câmi'u'l-usûl*'ü ile aynı türden olmalarındandır. Onun, bu eserleri, şu üç hususu dikkate alarak tanıttığı görülmektedir. Bu hususlar tasnîf düzeni, senedlerin hazfi ve garib hadislerin izahı konularıdır. Bu meseleler İbnü'l-Esîr'in döneminde hadis çalışmalarının amaç ve yöntemi hakkında önemli göstergelerdir. Müellifin özellikle bu noktaları öne çıkarması, artık bu dönemde hadislerin tashihi, senedlerin incelenmesi gibi konuların gündem dışına itildiğini ima etmektedir. Müstakil olarak yazılan *garibu'l-hadîs* eserlerinin varlığına rağmen, hadisleri muhafaza ve nakletme gayesi güden rivâyet kitaplarına kelime izahlarının ve fikhî hükümlerin eklenmesi, sadece hadis rivâyeti işinin yeni dönemde anlamlı ve işlevsel olmayacağı düşüncesine işaret etmektedir.

VII. Sonuç

Klasik hadis eserlerinde özellikle mukaddimelerindeki hadis ilminin gelişimini konu edinen bölümlerin dikkatle ve yeni bir bakışla ele alınması, hadis tarihi çalışmalarında verimli olabilir. Zira mukaddimedeki bu bilgiler çoğu zaman hadis ilmi ve literatüründeki gelişimi, telif edilen eserin durduğu noktayı belirginleştirme amacıyla ve bu amaca uygun üslûpla ele alınmaktadır. Anlattığı geleneğe eseriyle dâhil olan müellif, süreci tarif ederken içeriden bir dil kullanmaktadır. Tarif ettiği çizgi içerisinde eserini nerede konumlandığı meselesi, müellifin yaşadığı dönemin öncelikleri ve hedeflerine ilişkin ipuçlarını tespate imkân verebilmektedir.

İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-usûl*'ünün mukaddimesi, bize hadis ilim tarihinin seyrini ve dönüşümünü fark ettirecek bir niteliğe sahiptir. Bu nitelik, müellifin mukaddimedede verdiği bilgilerin yansısı, onun hadis tarihini algılama ve anlatma biçiminden kaynaklanmaktadır. Onun düşünceleri, yaşadığı dönemde ve öncesinde, hadis ilmine ilişkin var olan algılamalara ışık tutmaktadır. İbnü'l-Esîr'in algısında hadise ilgi, ona olan muhabbet ve sevgi ile başlamış ve dinin

temel iki kaynağından biri olması bakımından tamamen dinî bir saikle devam etmiştir. Bununla birlikte, onun anlatımında hadis ilminin gelişim sürecinde siyasî, sosyal, kültürel herhangi bir iç ve dış etkene atıfta bulunduğu görülmektedir. Çünkü o, hadis ilmini tarihî bir olgu, tarihi olan bir faaliyet şeklinde değil, eklemlediği, dâhil olduğu bir çalışma alanı olarak düşünmektedir. Kısacası alanın dışından bakıp değerlendirme yapması söz konusu değildir. Bu itibarla İbnü'l-Esîr, hadisi bütün geleneksel hadisçilikte olduğu gibi, -en azından zihnen- dinî yaşantıdan bağımsızlaştırılabilen ilmi bir faaliyet sahası olarak görmemektedir.

İbnü'l-Esîr hadis tarihi yerine, literatürdeki değişim ve çeşitlenme üzerinden bir anlatımı tercih etmektedir. Bu bakımdan yeni eser türlerinin ortaya çıkışındaki amillere işaret etmeyen müellif, bu durumu insanların maksatlarındaki çeşitliliğe bağlamakta ve başlama, gelişme, doyum noktasına ulaşma ve gerileme şeklinde ifade edilebilecek Allah'ın yaratışındaki sünneti olarak takdim ettiği çerçevede izahlar getirmektedir.

Müellif, geleneksel muhaddisten beklenen görev ile yeni dönem (kendi dönemi) hadis tâlibi için zarurî olan formasyona işaret etmektedir. İşte bize göre *Câmi'u'l-usûl*'ün mukaddimesini önemli kılan noktalardan birisi budur. Zira İbnü'l-Esîr'in üzerinde durduğu, muhaddis ile hadis tâlibi arasındaki fark, hadis ilmindeki eksen değişimine delâlet etmektedir. Geleneksel muhaddisin vazifesi olarak tespit ettiği, hadisi hıfzedip aynen nakletme ameliyesi ile hadis tâlibi için zaruri gördüğü başta Arap dili, rical ilmi ve fıkıhla ilgili formasyon hadis ilminde dönemlere göre ağırlık kazanan uğraş alanlarına işaret etmektedir. İbnü'l-Esîr'in geleneksel muhaddis ile yeni dönem hadis tâlibinin nitelikleri, ilgi ve görev alanlarına ilişkin yaptığı tarif, sonradan İbnü'l-Ekfânî gibi âlimler tarafından ilm-i hadisin kısımları olarak sınıflandırılmıştır. *İlmu rivâyeti'l-hadis* ve *İlmu dirâyeti'l-hadis* olarak isimlendirilen bu farklı sahalara dikkatlice incelendiğinde, İbnü'l-Esîr'in geleneksel muhaddis ile yeni dönem hadis tâlibinin ilgi alanları olarak belirlediği sahalara hemen hemen denk düştüğü görülecektir.

İbnü'l-Esîr, hadis ilminin seyrini, muhafaza, takyîd-tedvîn ve tasnif şeklinde bir gelişim/dönüşüm çizgisi içerisinde ele almaktadır. Onun anlatımında bu evreleri ifade edecek terimlerin oluşmadığı, geçen isimlendirmeleri karışık bir şekilde kullandığı, bununla birlikte kavramsal olarak bu dönemlerin belirginleştirildiği görülmektedir. Ona göre hadislerin muhafazası, sahâbe dönemiyle sınırlı iken, takyîd-tedvîn hareketi İbn Cüreyc'lerin dönemine kadar sürmüştü, hadislerin tasnifi de Buhârî ve Müslim'in yaşadığı üçüncü asra kadar olgunlaşarak devam etmiş ve bu âlimlerle zirveye ulaşmıştır. Ardından Allah'ın sünneti gereği bu alanda bir zayıflama ve düşüş başlamıştır. İbnü'l-Esîr hadis çalışmalarında aynı şeylerin tekrarlanmasına karşı çıkmaktadır. Hadis alanında tasnif, tashih gibi bazı çalışmaların tamamlandığını ve yeni dönemde yeni çalışma alanlarına odaklanılması gerektiğini düşünmektedir. Zaten onun önceki

dönem muhaddisi ile yeni dönem hadis tâlibini ayırması bununla ilgilidir. Bununla paralel olarak, İbnü'l-Esîr'in hadis ilmi geleneğine katılan bir üsluba sahip olduğu, müellifin yaşadığı dönemde artık hadis ilminin sahasının genişleyerek, senedé ilişkin hususların yanında hadisin anlaşılması ve hadisten hüküm çıkarılmasını mümkün kılacak bilgilerin edinilmesi gibi meseleleri de içine almaya başladığı görülmektedir.

“Hadis Tarihçiliği Bağlamında İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-usûl* Mukaddimesi”

Özet: Bu makalede hicrî VI. yüzyılın meşhur hadisçilerinden olan İbnü'l-Esîr tarafından kaleme alınan *el-Câmi'u'l-usûl* adlı eserin mukaddimesi üzerinde durulmakta ve hadis tarihçiliği bağlamında bir tahlile tabi tutulmaktadır. Söz konusu mukaddimenin hadis ilmi ve tarihi konusunda çok kıymetli bilgi ve yorumlar içerdiği önceki muhaddislerce de bilinmektedir. Dolayısıyla bahsi geçen mukaddime bu bağlamda dikkate alınması gereken eserler arasında ilk akla gelendir.

Atf: Zişan Türcan, “Hadis Tarihçiliği Bağlamında İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-usûl* Mukaddimesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VIII/1, 2010, ss. 107–124.

Anahtar Kelimeler: *el-Câmi'u'l-usûl* mukaddimesi, İbnü'l-Esîr, Hadis tarihi, Hadis Literatürü.